

# İSMAİL TURAN VE FATİHA TEFSİRİ

HÜSEYİN ÇELİK

DOÇ. DR., ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ, İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEFSİR ANA BİLİM DALI  
hcelikenes@hotmail.com

Öz

İsmail Turan'a ait "Fatıha Suresi Tefsir"i son dönem tefsir çalışmaları için güzel bir örnektir. Tefsir, hem Rivayet Tefsiri hem de Dirayet Tefsiri özelliği taşımaktadır. Müellif önce ayetle ilgili rivayetleri zikreder daha sonra da onları değerlendirir. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri metodunu başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Ayetleri açıkladıktan sonra bugüne yansımalarından da bahseder. Müellif, surenin tefsirinde birden fazla metot kullanır. Bu özelliğinden dolayı çoğu tefsirlerden farklıdır. Yer yer Fıkhî ve Kelamî tartışmalara girer. Farklı görüşleri değerlendirerek kendisinin hangisini tercih ettiğini de zikreder. Konuyla ilgili gördüğü manevî tecrübelerinden de bahseder.

Anahtar Kelimeler: İsmail Turan, tefsir, Fatıha Sûresi, rivayet, dirâyet

## ISMAIL TURAN AND THE INTERPRETATION OF THE FATİHA SURAH

Abstract

"The interpretation of the Fatıha Surah" that belongs İsmail Turan is good example for the last semester study of the tafsir studies. It has got both "Narrated of İnterpretation" and "Reviwed of İnterpretation". The author first mentions the narrations about the verses then evaluates them. He has used the method that "Tafsir of the Qur'an with the Qur'an" successfully. He first explains the verses after mentions from their reflection today. The author used the methods that they different from one another. This aspect it is different from other Tafsirs. Occasionally, The author enters into juridical and theological discussions. He mentions from the his spiritual experience that its about the topic.

Keywords: İsmail Turan, interpretation, Fatıha Surah, riwayah, dirayah

## A. GİRİŞ

**K**ur'an ve tefsir adeta özdeşleşmiş iki kelimedir. Kur'an denince akla ilk gelen şey tefsir kelimesidir. Kur'an Peygamber (sas)'e nazil olmuş, ondan da hem tebliği hem de tebyini istenmiştir. Hz. Peygamberin nazil olan Kur'an ayetlerini açıklamakla görevlendirilmiş olması tefsir faaliyetlerini beraberinde getirmiştir. Hz. Peygamberle başlayan tefsir hareketi bugünlere kadar gelmiş ve bundan sonra da devam edecektir.

Kur'an üzerinde yapılan çalışmaları kesin bir rakamla ifade etmek mümkün olmamakla birlikte her dönemde çalışmaların olduğunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu çalışmalar bazen Kur'an'ın tamamını kapsadığı gibi bazen bir sureyi, bazen de bir ayeti kapsayacak şekillerde yapılmıştır. Yazılan tefsirler, adeta yazıldığı dönemdeki toplumun birer yansıması olmuşlardır. Toplumsal değişime paralel olarak; Rivayet, Dirayet, İlmî, İşarî, Sosyolojik, Mezhebi ve Modernist Tefsir gibi tefsir türleri oraya çıkmıştır. Bu sınıflandırmalar müfessirin tefsirinde takip ettiği metoda ve ağırlıklı olarak ele aldığı konulara göre yapılmıştır.

Kur'an'ın tamamının değil de içerisinden bazı sure veya ayetlerin tefsir edilmesi şeklindeki olan tefsirler ise "Parçacı Tefsir" olarak isimlendirilmiştir. Bu tefsir çeşitleri içerisinde tefsiri en fazla yapılan surelerden birisi de Fatiha Tefsiri'dir. Geçmişte olduğu gibi bugün de gündemdeki yerini korumaktadır.

Biz bu makalede, günümüz müfessirlerinden İsmail Turan hocaya ait olan Fatiha Suresinin tefsirini inceleyeceğiz. Hayatı, ilmî kişiliği ve çalışmaları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Fatiha Tefsiri'ni inceleyeceğiz. Yaptığı çalışma bütün bir tefsir olmasına rağmen biz sadece onun içerisinden Fatiha Tefsiri üzerinde duracağız.

## B. HAYATI VE ESERLERİ

İsmail TURAN 1924 yılında Çanakkale'nin Biga ilçesinde dünyaya gelmiştir. Orta okluda okurken kendi gayreti ile Kur'an okumayı ve Osmanlıca'yı öğrenmiştir. 1943 yılında Liseyi Balıkesir'de bitirir ve aynı yıl İTÜ'ne üstün başarı ile girdiği için üniversiteye ikinci sınıftan başlamıştır. 1944 yılında Üniversite'nin yanı sıra Siirtli İbrahim Efendi olarak bahsettiği ve yatalak olan bir hocadan Hadis dersleri almaya başlamıştır. Üniversite okurken başta Arapça, İngilizce, Fransızca ve Almanca başta olmak üzere bir çok yabancı dil öğrenmiş, daha sonra bu sayıyı otuza kadar çıkarmıştır. 1949 yı-

linda Üniversiteyi bitirip İnşaat Mühendisi olarak görev yaparken, (kendi ifadesine göre) bir ay gibi kısa sürede hafızlığını tamamlamıştır. Hava Kuvvetleri Karargahı ve Karayolları Genel Müdürlüğünde mühendis olarak görev yapmıştır. Bu arada boş vakitlerinde hadis ezberlemeye başlamış ve 1957 yılına geldiğinde ravileriyle beraber yüz bin civarında Hadis-i Şerif ezberlemişti. 1962 yılında hacca gider ve hac sonrası Medine’de kalma-ya karar verir Medine’de Belediye Mühendisi olarak göreve başlar. Sekiz yıl orada kalır ve bu zaman zarfı içerisinde Arapçayı lehçeleriyle birlikte öğrenir. 1970 yılında Türkiye’ye döner Ankara’nın değişik bölgelerinde Prije Mühendisliği yapar. Bu arada oluşturmuş olduğu bir ilim halkasında Hadis dersleri vermeye başlar. 1974 yılında Proje Mühendisi olarak Libya’ya gider ve on sene orada kalır.

1985 yılında Türkiye ye döner ve bundan sonra kendisini tamamen ilme verir. Önce on kiraât konusunda bir çalışma yapar. Daha sonra “Vucûhu’t-Te’vîl fi Esrârî’t-Tenzîl” adlı tefsirini yazmaya başlar. Tefsir yazmaya devam ederken her cumartesi günleri Sahih-i Müslim derleri vermeye başlar. Tefsir çalışması ömrünün sonuna kadar devam eder. Arapça olarak kaleme alınmış ve yaklaşık on bin sahife genişliğinde olan bu tefsir, son dönemlerde yapılan en önemli tefsir çalışmalarına örnek gösterilebilecek bir çalışmadır. Müellifin, Kırâat ve Tefsir çalışmalarından başka “İcâzu’l-Kur’an” a dair Arapça olarak hazırlanmış bir eseri ile Türkçe olarak hazırlanmış bir de “Hac Rehberi” çalışması vardır.

Müellifimiz 4 Eylül 2004 yılında vefat etmiş ve şuan Ankara Bağlum kabristanlığında medfundur.

### C. FATİHA TEFSİRİ VE METODU

Müellifin Fatiha suresinin tefsiri hakkında bilgi vermeden önce tefsirdeki metodundan bahsetmek istiyorum. Müellifin tefsirine “Vucûhu’t- Te’vîl fi Esrârî’t-Tenzîl” ismini verir ve bunu da neden verdiğini değişik yerlerde zikreder. Kendisi bir Türk olmasına rağmen, Türkçe ile ifade etmekte zorlandığından dolayı tefsiri Arapça olarak yazdığını zikreder. Tefsirde rivayet ve dirayet metodunu kullanmakla birlikte, “*Konulu Tefsir*” özelliği taşıması belki de en önemli özelliklerinden birisidir. Bir ayeti veya sureyi birden fazla şekillerde tefsir ettiğini görebilmekteyiz. Bir surenin farklı nüshalarda hem “*Rivayet Metodu*” ile hem de “*Mukârene Usulü*” ile tefsir edildiğine sık sık şahit olabilmekteyiz. Belirlemiş olduğu bazı tefsirlerin, o ayet hakkındaki görüşlerini zikrettikten sonra farklı düşündüğü yerleri “*biz diyoruz ki*”

diyerek başlar ve kendi görüşünü zikreder. Nüshaları incelediğimiz de önce muhtasar bir tefsir hazırlamaya çalıştığını daha sonra ise bunu genişlettiğini anlayabilmekteyiz.

Genel tefsiri hazırlarken kullanmış olduğu metodun tamamını değil de bir kısmını, Fatıha Suresi'nin tefsirinde kullandığını görebiliyoruz. Yaptığımız incelemeler de üç farklı Fatıha Tefsiri'ne rastladık. Bunlardan biri "muhtasar", biri "mufasal", diğeri ise "mukârene usûlü" ile hazırlanmıştır. Müellifin görüş ve tefsirdeki metodunun yansıtması açısından en kapsamlı olarak "mufassal" olanı gördüğümüz için onu incelemeyi uygun gördük.

Elimizdeki Fatıha sure, hem rivayet hem de dirayet tefsiri özelliği taşımaktadır. Müellif, önce tefsirini yapacağı ayetin ilgili olduğu ayetleri zikreder. Ele aldığı bir kelimenin hangi anlamlara gelebileceğini ayet ve hadislerle dillendirerek inceler. Konuyla ilgili Hadis-i Şerifleri de verdikten sonra sahabe ve tabiinden gelen rivayetleri sıralar. Genel anlamda değişik görüşleri zikrettikten sonra kendi görüşünü belirtir. Kendi görüşünü de ayet ve hadis-i şeriflerle temellendirir.

Bazı ayetleri kelâmî ve fıkîhî bağlamında da değerlendirir. O konuyla ilgili mezheplerin görüşlerini zikreder, tahlil eder ve kendi tercihini belirtir. Sahih rivayetler arasında müşkil olduğunda onları tevil ederek bir çelişkinin olmadığını ortaya koymaya çalışır.

Müellifin tefsirdeki metodunu zikrettikten sonra Fatıha Suresi'nin tefsirine geçebiliriz:

#### D. BESMELENİN TEFSİRİ

Müellif, "besmele"nin tefsiri ile başlar ve başındaki "be" harfini yemin harfi olarak kabul ederek şöyle anlam verir: "*Rabbimin her surenin başında indirdiği bir yemindir. Allah Kullarına; 'Ey kullarım bu surede sizler için va'z ettiğim şeylerin hak ve bu surede lutuf, iyilik ve vâdlerimden va'z ettiğim her şeyi size vereceğime' şeklinde yemin etmektedir.*"<sup>1</sup> Besmele, Allah'ın zat ve sıfatlarına delalet ettiği için şeriatın tamamını kapsar. Çünkü "Allah" ismi O'nun zatına, Rahman ve Rahim'de O'nun sıfatlarına delalet eder.<sup>2</sup>

Müellif, Besmelenin faziletiyle ilgili birçok rivayetleri sadece zikrederken "*Sizden biri hayvanı tökezlediğinde şeytana lanet olsun' demesin. Çünkü bu şekilde demekle şeytanı bir dev gibi oluncaya kadar büyütür. Bismillâ irrahmanirrahim desin. Böyle dediğinde şeytan bir sinek kadar oluncaya ka-*

<sup>1</sup> Turan, İsmail, "Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtıha I", Vr.1.

<sup>2</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtıha I, Vr. 1.

*dar küçülür.*<sup>3</sup> Hadis- Şerif’ini şu şekilde yorumlar: “Bir kişi Yahudiler hakkında, onların yıkıcı bir güce sahip olduklarını, milyonlarca Filistinliyi kattettiklerini veya hapse attıklarını ve onların hile ve desiselerini zikrederse, o bu sözleriyle onları yüceltir, büyütür ve bu şekilde onları yenilmez bir güce sahip oldukları düşüncesini Müslümanlar arasında yayar”<sup>4</sup>

Müellifimiz bu sözleriyle önemli şu hususlara dikkat çekmektedir:

1. Şeytanın insanları saptırması, gücünden değil Müslümanların asıl sığınacakları olan merciyi bilmemelerinden veya ona sığınmamalarından- dır. Kişi hakkın yanında olmamakla batıla hak etmediği gücü verir ve onları yüceltir.

2. Bir şeyin reklamını yapmak her zaman onun güzelliklerini zikrederek olmaz. Bazen de onu eleştiriyor gibi yaparak, ona hak etmediği özellikleri yüklemekle olur. Bu şekilde onlar, insanlar arasında yüceltilmiş olurlar.

Müellif, besmelenin faziletini zikrettikten sonra, onun Kur’an’dan bir ayet olup olmadığı tartışmasına girer. İmam-ı Malik, Fatiha suresi de dâhil hiç bir surenin başındaki besmele ayet değildir derken, Abdullah ibn Mübarek bütün besmeleleri ayrı bir ayet kabul eder. İmam-ı Şafi, Fatiha Sure- sindeki besmeleyi ayet sayarken diğer surelerde ki besmele hakkında iki farklı görüş zikretmiştir. Birinde ayet sayarken diğesinde saymaz. Neml Suresi’nin içerisinde geçen besmelenin ayet olduğu konusunda ise âlimler arasında ittifak vardır.

Enes (ra)’dan gelen: “Peygamber (sas) aramızda iken bir uyuklama hali belirdi. Sonra tebessüm ederek uyandı ve ‘bana biraz önce bir sure nazil oldu’ dedi ve besmele çekerek Kevser Suresi’ni okudu.” Şeklindeki rivayetten hareketle Peygamberlere rüyada iken de vahiy gelebileceğini söyler ve delil olarak İbrahim (as)’ın oğlu hakkındaki söylediği: “*Ey yavrucuğum! ben rüyamda seni keserken görüyorum*”<sup>5</sup> ayetini zikreder.<sup>6</sup>

“قسمت الصلاة بيني و بين عبدی” Hadis-i Şerif de Fatiha’ya “Salat” isminin verilmesini “لا صلاة لمن لم يقرأ فاتحة الكتاب” Hadis-i Şerifinden hareketle; Fatiha’sız namaz olmadığından dolayı Fatiha Suresine “Salat” denmiştir der.<sup>7</sup>

Sahabenin “*biz besmele nazil oluncaya kadar surenin bitiğini bilmezdik*” şeklindeki rivayeti ve Hz. Osman döneminde toplanan Kur’an’da besmelenin de yazılı olmasından hareketle onun ayet olduğu konusunda sahabenin

<sup>3</sup> Ebu Dâvud, *Kitabu’l-Edeb*: 4982.

<sup>4</sup> *Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I*, Vr. 1.

<sup>5</sup> Saffat, 37/102.

<sup>6</sup> *Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I*, Vr. 2.

<sup>7</sup> *Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I*, Vr. 2.

icmâ olduğu görüşünü zikrettikten sonra, “*bu görüşe itibar edecek miyiz*” şeklinde bir soru yönelir, sonra da: “*Hayır! Buna itibar edilmez. Bu onun kendi görüşüdür.*” Diyerek cevap verir.<sup>8</sup> Bu cevabından, her surenin başındaki besmelenin müstakil bir ayet olduğuna katılmadığını anlamaktayız.

Müellif, Besmelenin ayet olup olmadığı hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra hangi işlere besmele ile başlanıp başlanamayacağını veya kitapların başında yazılıp yazılamayacağını zikreder. İlmi kitaplar ve belgelerde besmele ile başlama konusunda ulemanın ittifak ettiğini, fakat şairlerin başında yazılıp yazılmayacağı konusunda ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra, şairlerin başına yazılmamasının daha güzel, çöplüklere ve yerlere atılabildiklerinden dolayı günlük belge ve gazetelere yazmanın mekruh olduğunu söyler.<sup>9</sup>

“*Üzerine Allah'ın ismi anılan (besmele ile kesilen hayvan)ların etinden yiyin.*”<sup>10</sup>, “*(Nuh) dedi ki: 'Binin (geminin) içine. Onun akıp gitmesi de, (demir atıp) durması da Allah'ın adıyladır.*”<sup>11</sup>, “*O Süleyman'dan gelmekte ve o 'bismillâhırrahmânırrâhîm ile (başlamaktadır.)*”<sup>12</sup> Ayetlerinden hareketle; yeme içme, hayvan kesme, cimâ, temizlik ve bineğe binme gibi durumlarda besmele çekmenin mendûb olduğunu söyledikten sonra<sup>13</sup> bu konuyla ilgili Hz. Peygamberden gelen rivayetleri zikreder.<sup>14</sup>

بِسْمِ اللّٰهِ “*bismillah*”ın aslının yemin ifade eden بِاللّٰهِ “*billah*” olduğunu, fakat bunu yemin manasından çıkarak teberrük ifade etmesi için اسم “*isim*” ilave edildiğini, çok kullanımdan dolayı baştaki ismin düşerek, “O'nun yardımcı ve tevfikî ile başlıyorum” anlamına gelen بِسْمِ اللّٰهِ “*bismillah*” şekline dönüştüğüne söyler.<sup>15</sup>

اسم “*isim*” kelimesinin kökeni hakkında da biri “*yücelik*” anlamına gelen السمو “*es-sümüv*”, diğeri de “*âlamet*” anlamına gelen السمة “*es-simetü*”den türediği şeklindeki iki görüşü zikrettikten sonra birinci görüşü tercih eder. السمو “*es-sümüv*”ün ism-i tasgirinin سمي “*sümeyyün*” çoğulunun ise أسماء “*esmâün*” olduğunu söyler.<sup>16</sup>

Mutezilê'nin; “*Allah, ezelde isim ve sıfatsızdı. Ne zaman ki mahlûkatı yarattınca ona sıfat ve isimler verildi. Mahlûkat yok olunca da O isimsiz ve sı-*

<sup>8</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 3.

<sup>9</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 4.

<sup>10</sup> Enâm, 6/118.

<sup>11</sup> Hûd, 11/41.

<sup>12</sup> Neml, 27/31.

<sup>13</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 4.

<sup>14</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 5.

<sup>15</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 5.

<sup>16</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 6.

*fatsız kalacak.*” Şeklindeki görüşün en büyük hata, yanlış ve küfür olduğunu, Allah’ın isim ve sıfatlarının O’nun zatı ile birlikte ezelde var olduğunu fakat varlıkların yaratılması ile ortaya çıktığını, bu isimlerin de ancak vahiyle bilinebileceğini zikreder. Delil olarak da; Kur’an nazil olmadan önce bu isimlerin onlar arasında kullanılıp kullanılmadığını sorar ve kendisi “hayır kullanılmıyordu.” şeklinde cevaplandırır. Buradan hareketle “Allah’ın kelamı mahlûktur” demenin de küfür olduğunu söyler. Çünkü “kelam” da Allah’ın muttasıf olduğu sıfatlarından bir sıfattı ve mahlûklarda tezahür etmeden önce de vardı. Onun zuhur etmesi de mahlûk değildir. Allah’ın sıfatları O’nun aynı da değil gayrı da değildir. Eğer aynısı dense, onlar birçok yerlerde ve şekillerde tezahür edeceğinden ve tezahür ettiğinde de zatı tezahür etmiş olacağından bu tevhide aykırıdır. Eşer gayrıdır dense, o zaman bunlar hâdes (sonradan olma) ve yok olma ihtimalini de doğurur ki; bu da Allah’a layık değildir. Allah’ın zatı tektir. Sıfatların çok olması onun zatının ve aynının da çok olmasını gerektirmez. Onun için Allah’ın isim ve sıfatları da O’nun zatı ile birlikte ezeldir, yaratılmamıştır.<sup>17</sup>

Müellif “Allah” ismin-i “İsm-i A’zam” olarak kabul eder. Çünkü Allah’ın diğer isimleri diğer varlıklar için kullanılırken, “Allah” ismi sadece O’nun zatı için kullanılmaktadır. Yine الله “Allah” isminin her bir kelimesinin çıkarılması halinde yine O’na delalet ettiğini söyler. “elif” çıkar الله “lillâhi” kalır, “lam” çıkar له “lehû” kalır. Diğer “lam” da çıkar ه “hû” kalır.<sup>18</sup>

Müellif, Allah ismi hakkında bu bilgileri verdikten sonra, Allah lafzı ile ilgili bu lafızların farklı varlıkların zikri olduğunu söyler. Hastaların آه آه “âh âh”, bazı kuşların لله “lillâhi lillâhi”, bazılarının له الملك “lehu’l-mülk” anlamında له له “lehû lehû” şeklinde, rüzgarın هو هو “hû hû”, denizlerin الله الله “Allah Allah” şeklinde, teklif âleminde لا إله إلا هو “lâ ilâhe illâ hû” gayb âleminde ise هو “hû” ismiyle Allah’ın zikredildiğini söyler.

Müellif, yaşamış olduğu bazı manevi tecrübeleri de “Allah” isminin “İsm-i A’zam” olabilmesine delil olarak zikreder.<sup>19</sup>

Allah isminin, İsm-i A’zam olduğunu zikrettikten sonra bu ismin aslı hakkındaki tartışmalara girmektedir. Bu konu etrafında oluşan görüşleri tahlil ettikten sonra الله isminin türemiş bir isim olmayıp, bizzat O’nun zatı için ezelde konulmuş bir isim olduğunu ve vahiyle bildirildiğini söyler.<sup>20</sup> Allah’ın bu dünyada görülemeyeceğine de değinir. Tahâ Suresi 108. Ayet-

<sup>17</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 6.

<sup>18</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 7.

<sup>19</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 7.

<sup>20</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 8.

te Allah zikredilince derilerin titremesinden bahsedildiğini, O'nun zikrin-den dahi titreyen bir derinin O'nun zatına nasıl dayanabileceği sorusunu sorar. Yine Musa (as)'ın Allah'ı görmek istemesi sonucunda nurunun tecelli etmesi ile bayılmasını delil getirir ve Allah'ın dünyada görülemeyeceğini söyler.<sup>21</sup>

Allah isminin tefsirinden sonra “*er-Rahman*”ın ismi hakkındaki tartışmalara geçer. Bazılarına göre الرحمة “*er-Rahmet*” kelimesinden türetilmişken, bazılarına göre ise hiç bir kelimedenden türetilmemiştir. Müellif de müştak olmadığı görüşündedir. Allah'ın sıfatları da O'nun zatı ile birlikte ezeldir. Araplar, Allah'ın Rahmetini kabul ediyorlardı. Eğer “*Rahman*” kelimesi “*Rahmet*” kelimesinden türemiş olsaydı, Furkan Suresi 60. Ayette geçtiği gibi (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ) “onlara Rahman'a secde edin denildiğinde, “*Rahman da nedir*” şeklinde itiraz etmezlerdi. Veya Hudeybiye Antlaşmasında Hz. Ali'nin بسم الرحمن الرحيم şeklinde yazmasına karşın “*bizim bildiğimiz şekil olan اللهم باسمك*” “*bismikellâhumme*” şeklinde yaz” gibi bir itirazları olmazdı. Bu kelimenin müştak olduğunu savunanların delil olarak sundukları: (مَحْرَبًا مُتَقَلِّحًا مُمَحَّرَبًا بَانًا) hadis-i şerifteki kastedilenin nahivcilerin kastedtikleri bir anlam olmayıp, rahmet duygusu ile ilgili olduğunu söyler.<sup>22</sup>

Müellif, ذروا الذين يلحدون في أسمائه “*O'nun isimlerinde haktan ayrılan kimsele-ri terkediniz.*”<sup>23</sup> ayetini de delil göstererek, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda tartışmayı uygun bulmamaktadır. Butür tartışmaları bir açıdan, Yahudi ve Hıristiyanların, İbrahim (as)'ın Yahudi mi yoksa Hıristiyan mı olduğunu şeklindeki tartışmalarına benzetmektedir. Çünkü O'nun isim ve sıfatları, hiç bir mahluk yaratılmadan, sarf ve nahiv kuralları konulmadan, ezelde O'nun zatiyla birlikte vardı. Bu konuda tartışmaya girmek bir nevi Allah'ın isimleri hakkında ilhada düşmektir.<sup>24</sup>

Müberra ve Ahmed b. Yahya'ya atfedilen “*Rahman İbranicedir*” şeklindeki görüşe de sert bir şekilde karşı çıkar. Yahudilerin bir çok konuda olduğu gibi Arapça kelimeleri alarak, biraz değişiklik yaparak “*İbranice*” diye sunduklarını söyler.<sup>25</sup>

Rahman kelimesinden sonra “*Rahim*” kelimesine geçer ve onun hakkında verilen manaları önce zikreder, sonra da katılmadığı veya eksik yönlerini belirtir. Ebu Ubeyde'ye atfedilen “*Rahman ve Rahim bir manaya gelen iki*

<sup>21</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 8.

<sup>22</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 9.

<sup>23</sup> Arâf, 7/180.

<sup>24</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 10.

<sup>25</sup> Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I, Vr. 10.

ayrı kelimedir” şeklindeki görüşe; harfler artıkça kelimelerin manasındaki vurgunun da artacağını söyleyerek karşı çıkar. Cumhurun da görüşü olan; “Rahmanın bütün varlıkları, Rahimin ise sadece müminleri kapsar” görüşünü benimser. Allah bütün mahlukata karşı rahman olurken sadece müminlere karşı rahimdir.<sup>26</sup>

## E. FATİHÂ'NIN TEFSİRİ

Müellif, Fatihâ'nın tefsirine, surenin faziletiyle ilgili rivayetleri zikrederek başlar. Bu rivayetleri zikrettikten sonra sureler ve ayetler arasında üstünlük olup olmayacağı tartışmasına geçer. Bu konudaki farklı görüşleri zikrettikten sonra kendi görüşünü şu şekilde zikreder: “Bütün ayet ve sureler Allah'ın kelamı olma ve O'nun tarafından indirilmeleri yönüyle birdirler. Aralarında üstünlük yoktur. Fakat sevap ve zikir bakımından farklıdır. Aralarında üstünlük yoktur. Fakat sevap ve zikir bakımından farklıdır. Birini okuyan Allah'ı ve O'nun sıfatlarını zikrederken, diğerinde ise Ebu Leheb'den bahsetmektedir.”<sup>27</sup>

Surelerin faziletlerini içerikleri ile değerlendirir. Fatihâ'nın diğer surelerde olmayan bir çok sıfatları cem ettiğini, İhlas Suresi'nin ise tevhid, ahkâm ve va'z içermesi yönüyle Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu zikreder.<sup>28</sup>

Müellif, Fatihâ'nın isimlerini ve neden o şekilde isimlendirildiklerinden bahsederken de şu isimleri sayar: es-Salât, el-Hamd, Fatihatü'l-Kitab, Ümmü'l-Kur'an, Ümmü'l-Kitab, el-Mesânî, el-Kur'anu'l-Azîm, eş-Şifâ, er-Rukye, el-Esâs, el-Vafiye, el-Kafiye.<sup>29</sup>

ayetinden hareketle Fatihâ'nın yedi ayet olduğu konusunda icma olduğunu söyler ve kendisi de bu görüşü benimser.<sup>30</sup>

Fatihâ'nın Mekki mi Medeni mi olduğu konusunda ise Mekki görüşünü benimser. Delil olarak da *وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعَ مِائَاتَيْنِ* ayetini ve namazın farz kılınmasını gösterir. Hicr Suresi'de bulunan bu ayetteki *سَبْعَ مِائَاتَيْنِ* den maksadın Fatihâ Suresi olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiş<sup>31</sup> ve bu sure de Mekke'de nazil olduğuna göre Fatihâ Suresi Mekki'dir.

İkinci delil olarak da Hz. Peygamber'in “*Fatihassız namaz olmaz*”<sup>32</sup> Hadis-i Şerifini delil getirir. Namaz Mekke'de farz kılındığına ve Fatihâ-

<sup>26</sup> *Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I*, Vr.10.

<sup>27</sup> *Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I*, Vr. 12.

<sup>28</sup> *Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I*, Vr. 14.

<sup>29</sup> *Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I*, Vr. 14-15.

<sup>30</sup> *Tefsîr-ü Süreti'l- Fâtiha I*, Vr. 16.

<sup>31</sup> Tirmizi, *Ebvâbu Tefsiri'l-Kur'an*: 5131.

<sup>32</sup> Buhârî, *Kitab-u Sifati's-Salâh*: 13.

sız da namazın olmayıp, namazlarda mutlaka okunduğuna göre Fatiha Suresi’de Mekke’de nazil olmuştur.

Hiz. Peygamber’den Fatiha hakkında rivayet edilen: “Cebrail (as) Peygamber (sas)’ın yanında ayakta dururken, hafif bir ses işitildi. Hiz. Peygamber: “*Bu bugüne kadar açılmayan gökteki bir kapıydı. Bugün açıldı ve oradan bugüne kadar yeryüzüne hiç inmemiş olan bir melek indi ve o beni, bundan önce hiç bir peygambere verilmeyen iki nurla müjdeliyor: Fatihata’l-Kitab ve Bakara Suresi’nin sonları.*”<sup>33</sup>

Bu Hadis-i Şerif hakkında şöyle der: “Kur’an’ın tamamı Peygamber (sas)’e Cebrail (as) aracılığıyla nazil olmuştur. Onun ilk inişi tilavet, ikincisi ise ecir için olmuş olabilir. Mekke’de inen melek tilaveti için, Medine’deki ise sevabını belirtmek için inmiş olabilir.”<sup>34</sup>

Daha sonra Fatihâ’nın namazda okuması ile ilgili fikhî hükümleri ve bu konudaki farklı görüşleri ve Fatiha okunduktan sonar söylenene “*آمين*” in ne anlama geldiği hakkındaki farklı görüşleri zikreder. Kendisi de bunun bir dua olduğunu Kabul eder ve dua olduğu için de gizli söylenmesinin daha evlâ olduğunu söyler.<sup>35</sup>

Besmele ve Fatihâ Suresi ile ilgili gerekli bilgileri zikrettikten sonar surenin tefsirine “Hamd” kelimesinin anlamı ile başlar ve “hamd” kelimesine şu anlamları verir:

1. Kamil övgüdür. الحمد “*el-hamdu*” daki ال “*el*” istiğrak içindir. Allah, yüce sıfatlar ve en güzel isimlere sahip olduğu için her türlü övgü O’nun içindir.

2. Zemmin zıddıdır.

3. Şükürden daha umumdur. Hamd hem şükür hem de medhi kapsar. Şükür nimete karşılık yapılırken, hamd nimet olsun veya olmasın her zaman yapılır.

الله الحمد kelimesi, her şükredenim şükrederken kullandığı kelimedir. Nuh (as) kurtulduğunda<sup>36</sup>, Davut (as) ve Suleyman (as)nimete nail olduklarında<sup>37</sup>, İbrahim (as) kendisine İsmail (as) ve İshak (as) verildiğinde<sup>38</sup>, cennet ehli kendilerinden eziyet giderildiğinde<sup>39</sup> الحمد şeklinde Allah’a şükretmişlerdir.<sup>40</sup>

<sup>33</sup> Müslim, *Kitâbu Salâti’l-Müsâfirin ve Gasrihâ*, 43:806.

<sup>34</sup> *Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtîha I*, Vr. 17.

<sup>35</sup> *Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtîha I*, Vr.18.

<sup>36</sup> Mü’minün, 23/28.

<sup>37</sup> Neml, 27/15.

<sup>38</sup> İbrahim, 14/39.

<sup>39</sup> Fatır, 35 /34.

<sup>40</sup> *Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtîha I*, Vr. 26.

رب العالمين hem bu dünyada hem de ahirette, Allah Alemlerin sahibi, maliki ve terbiye edicisidir. Rab kelimesi de Allah'ın isimlerinden olduğu için diğer varlıklar için kullanılmaz. Ancak “*Rabbu'l-Beyt*” de olduğu gibi izafetle kullanılabilir. Bunun dışında “*effendi, ayakta tutan, ıslah eden, düzenleyici*” gibi değişik anlamlar için kullanılabilir. “*Beni Rabbibnin yanında zikret*”<sup>41</sup> ayetinde “*efendi*”, “ *bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya.*”<sup>42</sup> ayetinde ise “*dinin hükümlerini ayakta tutan*” anlamında kullanılmıştır.<sup>43</sup>

Müellif, âlem kelimesi hakkında da geniş bir bilgi verir ve العالمين “*âlemler*”den maksadın ne olduğu ile ilgili olarak farklı görüşleri zikreder. İnsanlar, cinler, melekler gibi şuur sahibi varlıkların âlemlerden sayılıp diğerlerinin sayılmayacağı şeklindeki görüşe çok sert tepki verir ve onları kıt anlayışlılıkla itham eder. “*Hiçbir şey yok ki, Allah'ı tesbih etmiş olmasınlar. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.*”<sup>44</sup> âyetini delil getirerek her varlıkta bir bilinç olduğunu ama bunların varlıklara göre farklıklar gösterdiğini söylediikten sonar “*âlemleri*” şöyle tariff eder: “*Allah'ın dışındaki bütün mevcudattır. “âlem” lafzı “alamet” anlamına gelen “alem” kelimesinden geldiği için gökler ve göklerde olan, yer ve yerde olan her şeyi kapsar. Çünkü mevcut olan her varlık, Rabbine ve O'nun birliğine delâlet etmektedir.*”<sup>45</sup>

Allah (cc) kendisini “*Âlemlerin Rabbi*” olarak vasıflandırdıktan sonra الرحمن الرحيم şeklinde kendisinin rahmetine dikkate çekmektedir. Çünkü Allah'ın âlemleri yaratması O'nun rahmetinin bir sonucudur.<sup>46</sup>

مالك يوم الدين ayetine “*melik*” ve “*malik*” kelimeleri arasındaki tartışmalarla başlar. “*Her melik maliktir ama her malik melik değildir.*” Görüşünden hareketle “*melik*” lafzının daha umum olduğu görüşünün tartışılabilir olduğunu, çünkü Al-i İmrân Suresi 26. âyette Allah için “*مَالِكِ الْمُلْكِ “mâlikü'l-mülk”*” dediğini ve O'nun da mülkünde dilediği gibi tasarruf edebileceğini söyler. Fakat “*mâlik*” kelimesinin Allah'dan başkaları için de kullanıldığından, Allah için الملك الملك “*melikü'l-mülk*” demenin daha belîğ olduğunu söyler.<sup>47</sup>

مالك يوم الدين den maksat da; hesap günü tasarruf sahibi sadece O' demektir. O'ndan başak kimsenin bir tasarruf hakkı yoktur.

<sup>41</sup> Yusuf, 12/42.

<sup>42</sup> Mâide, 4/63.

<sup>43</sup> Tefsîr-ü Sûreti'l- Fâtiha I, Vr. 27.

<sup>44</sup> İsrâ, 17/44.

<sup>45</sup> Tefsîr-ü Sûreti'l- Fâtiha I, Vr. 27.

<sup>46</sup> Tefsîr-ü Sûreti'l- Fâtiha I, Vr. 28.

<sup>47</sup> Tefsîr-ü Sûreti'l- Fâtiha I, Vr. 29.

Daha sonra اليوم “gün” kavramının Kur’anda hangi anlamlara geldiğini şöyle sıralar:

1. Güneşin doğmasından batmasına kadar ki olan vakittir.
2. Kıyametin başlangıcından cennetliklerin cennete, ceheennemliklerin de ceheenneme girecekleri kadarki süreç.
3. Gündüzün saatlerinden bir parçadır. “Bugün dininizi kemale erdirdim.”<sup>48</sup> ayetindeki “gün” den maksat “saattir”. Yani “bu saatte tamamladım” demektir.
4. Bir lahza, an anlamındadır. “O hergün yaratmaktadır.”<sup>49</sup> Yani “her an” demektir.
5. Yüzlerce sene demektir. “Rabbin katındaki bir gün saydığımız bin sene gibidir.”<sup>50</sup> ayetinde bu anlamdadır.
6. Binlerce yıl anlamındadır. “gökleri ve yeri altı günde yarattık”<sup>51</sup> ayetindeki gün bu anlamdadır.<sup>52</sup>
7. Vakıa, olay anlamındadır. Uhud ve Bedir günü derken bu anlamdadır. “Onlara Allah’ın günlerini hatırlat”<sup>53</sup> Helak olan ümmetlerin olaylarını demektir.<sup>54</sup>

الدين “ed.Dîn” kelimesinin ise; قَحْلًا مُهَيَّبِدُ مَلَّا مُهَيَّبِدُ نَسَمَوِيَّ “O gün Allah onlara hak olan cezalarını tastamam verecek”<sup>55</sup> ayetinde olduğu gibi “Yapılan amellerin hesaba çekilip onların karşılığının verilmesi”, “hüküm” ve “itaat”<sup>56</sup> anlamlarına gelebileceğini ifade eder.

وإياك نعبد da gâib sigâsından muhataba geçilerek *iltifat* sanatı yapılmıştır. Burada Allah’ın rububiyetini ikrar ve kulluğun O’ndan başkasına yapılmayacağına ve O’nun huzurunda tezellüle işaret vardır.<sup>57</sup> وإياك نستعين derken de O’nun yardımını olmadan ibadete güç yetiremeyeceğimizden dolayı bu konuda O’nun yardım ve tevfikini isteme ve acziyetimizi itiraf vardır.<sup>58</sup>

إهدنا الصراط المستقيم: Hidayet, hidayet üzerinde sabit kalmak ancak Allah’ın elindedir. Ancak انك لا تهدي من احببت “sen sevdiğini hidayete

<sup>48</sup> Mâide, 5/3.

<sup>49</sup> Rahman, 55/29.

<sup>50</sup> Hac, 22 /47.

<sup>51</sup> Kâf, 50/38.

<sup>52</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 29.

<sup>53</sup> İbrâhim, 14/5.

<sup>54</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 30.

<sup>55</sup> Nur, 24/25.

<sup>56</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 30.

<sup>57</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 30.

<sup>58</sup> Tefsîr-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 30.

erdiremezsin.”<sup>59</sup> ayetinde olduğu gibi hidayet Allah’tan başka birisine izafe edilirse yol göstermek ve irşat etmek anlamına gelir.<sup>60</sup>

Kul doğru yol ile eğri yolu birbirinden ayırt edecek güçte olmadığından ancak Allah’tan yardım isteye bilir. İbadet önce zikredilerek, kul vesileyi öne geçirdi. اِيَّاكَ diyerek kulluğu sadece ona has kıldı. Yani kulluğu sadece O’na has kılarak ondan yardım talebinde bulundu.<sup>61</sup>

Bu ayet aynı zamanda duayı da öğretmektedir. Kendisi de bir ibadet olan duanın ne şekilde yapılacağını öğretiyor.<sup>62</sup>

Müellif, Fatıha suresinin besmeleden itibaren sonuna kadar bir dua suresi olduğunu da ifade eder. Kul, önce Allah’ın zât ve sıfatlarının büyüklüğünü zikredip, daha sonra da kendi aciziyetini ve zelliliğini ortaya koyarak O’ndan hakikati istemektedir.<sup>63</sup>

Müellif, Sırat-ı Müstakim hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra şöyle bir tanım yapar: “Sırat-ı müstakim: “وان هذا صراطي مستقيما فاتبعوه” (bu benim sırat-ı müstakimimdir)<sup>64</sup> ayetinde de ifade edildiği gibi kendisine tabi olanı Allah’a ulaştırır, Allah’ın yoludur.”<sup>65</sup> Cehennemden kıldan ince kılıçtan keskin<sup>66</sup> köprüye de “sırat” dendiğini, bundan dolayı Allah’ın sırat-ı müstakiminin de kıldan ince kılıçtan keskin olduğu, istikamet yoludur. Kişi ancak Allah’ın rahmet etmesi ile istikamet üzerinde kalabilir.”<sup>67</sup> Nisâ 69. ayette de ifade edildiği gibi Nebî, sıddık, şehid ve salihlerin yoludur.<sup>68</sup>

“Gazaba uğrayanlar”ın Yahudiler, müşrikler ve bidat sahibi kimseler olduğunu söyler ve Yahudiler hakkında inen şu ayetler ile de görüşünü delillendirir: وَغَضِبَ اللَّهُ “Onlar Allah’dan bir gazaba uğradılar.”<sup>69</sup> وَبَاؤُوا بِغَضَبِ اللَّهِ “Allah onlara gazap etti.”<sup>70</sup>

“Dalalette olanlar”ın ise Hıristiyanlar ve münafıklar olduğunu söyler<sup>71</sup> ve delil olarak da şu ayeti zikreder: “فَدَّ ضَلُّوا مِنْ قَبْلِ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا” “Bundan önce kendileri sapmış birçoğunu da saptırmışlardı.”<sup>72</sup>

<sup>59</sup> Kasas, 28/56.

<sup>60</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 30.

<sup>61</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr.30.

<sup>62</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 31.

<sup>63</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 31.

<sup>64</sup> En’âm, 6/156.

<sup>65</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 32.

<sup>66</sup> Not: Buradaki “kıldan ince kılıçtan keskin” ifadesi hakikî manada değil mecâzî manadadır.

<sup>67</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 32.

<sup>68</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 32.

<sup>69</sup> Âl-i İmrân, 3/111.

<sup>70</sup> Fetih, 48/6.

<sup>71</sup> Tefsir-ü Süreti’l- Fâtiha I, Vr. 33.

<sup>72</sup> Mâide, 5/77.

## E. GENEL DEĞERLENDİRME

İsmail Turan'a ait olan bu Fatiha Tefsir çalışması hakkında genel bir değerlendirme yapacak olduğumuz da şunları söyleyebiliriz:

Müellifin kendisinin Türk ve meslek olarak da mühendis olması, bu çalışmayı farklı kılan en önemli hususlardan biridir. Mesleği fen ilimleri olan bir kimsenin Arapça tefsir yazması, örneğine pek rastlanılan bir durum değildir.

Müellif, tefsiri yazmaya önce muhtasar olarak ve Fatiha Suresi'nden başlamış, daha sonra ise mufassal olarak devam etmiştir. Genel tefsirinde birden fazla metot kullanmasına rağmen Fatiha Suresi'nin tefsirinde o metotların bir kısmını kullanmıştır. Fatiha Suresi'nin tefsiri hem rivayet hem de dirayet tefsiri özelliği taşımaktadır. Müellif konuyla ilgili rivayetleri verdiği gibi, bunlar arasında tercihte de bulunmuştur. Rivayetler arasında ihtilaf olduğu zaman cem ve te'vîl yoluna gitmiştir. "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri" dediğimiz ayeti ayetlerle tefsir etme noktasında çok başarılı olduğunu görmekteyiz.

Müellif, Rivâyet metodunda başarılı olduğu gibi Dirayet Metodunda da başarılı olduğunu müşahede etmekteyiz. Rivayetleri zikrettikten sonra onları tahlil etmekte ve günümüzde ne şekilde anlaşılması gerektiğine de yer yer vurgu yapmaktadır.

Yer yer Kelâmî Fıkhî tartışmalara girmekte, farklı görüşler arasından tercihte bulunmaktadır. Kelâmî konularda Mutezilî düşüncüyü eleştirirken, gerekçelerini de âyet ve hadislerle temellendirmektedir. Kendi yaşadığı manevî tecrübelerinden de bahsetmektedir.

Kavramlar üzerinde teker teker durmakta, bir kavramın hangi manalara gelebildiğini zikrettikten sonra, ayet ve hadislerle delillendirmektedir. O kavramla ilgili verilen manalardan katılmadıkları olduğunda da neden katılmadığını belirtmektedir.